

ÎNTRU REFUZ, DURERILE NAȘTERII ȘI NECESITATEA ÎNNOIRII: ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ASUPRA MORȚII. O SCURTĂ PRIVIRE

«Fiecare crede că e primul
care moare [și atunci] de ce m-am
mai născut dacă nu eram pentru
Eternitate?»

Eugen Ionesco

Dificultatea care o presupune abordarea într-o modernitate/postmodernitate *ahiată* după trăiri intense și experiențe noi a problematicii morții ne conduce invariabil înspre o dimensiune devenită deja demult clasică a unei percepții general *scandaloase* și neconformă cu sensul vast al unei umanități actuale ancorată sau fixată pe traiectoria succesului. Neconcordanța între o moarte interzisă¹ și preocupările curioase și curajoase ale unui «comunități» (thanatologii) par să nu găsească puncte comune de reper sau discuție determinând perceperea ultimilor ca și «ciudați» cu atât mai mult, cu cât preocupările analiștilor sau «prietenilor» lui Thanatos sau Charon riscă de la un moment dat să deraieze și mai mult prin instituirea unei adevărate mode. Sensul unui atare direcții se poate observa într-un paralelism pe de o parte favorabil (Philippe Ariès)² iar, pe de altă parte, nefavorabil (James Farrell sau Vladimir Jankelevitch) thanatologilor propriu-ziși³.

Conștienți că există, cum a existat mereu, în ciuda unei globalizării din ce în ce mai evidente, ritmuri și cadente diferite între anumite zone și oameni, a căuta să rostești un discurs pe marginea unui demers științific specific (românesc) cum este cel istoric, referitor la o atitudine înregistrată în fieful propriu temporal față de un eveniment sau vârstă a omului ca și viitor ultim (Vladimir Jankelevitch – moartea - poate fi analizată la persona 1, 2 sau 3)⁴ provoacă dezvăluirea unei situații mult mai complexe decât s-ar lăsa să se vadă la prima vedere. Trebuie să largim cadrele discuției pentru a înțelege ceva astfel ne pierdem într-o trecere în revistă a unor realizări românești pe o asemenea temă ... care la urma urmei nu va spune mare lucru! Ce îmi propun în acest sumar articol? – devine o întrebare esențială pentru a duce la bun sfârșit o întreprindere în spiritul formulei atât de dragi istoricilor aparținând «școlii de la Annales»: istoria-problemă⁵. Mă orientez sau încerc dintr-un punct de vedere fatalmente subiectiv a radiografia o tema dată și arhicunoscută prin ceilalți nu direct de individ (Paul Ludwig Landesberg – moartea)⁶ prin prisma unei munci de decriptare a sensului ei cumulat/modificat în timp depus de o comunitate științifică (istorică – în primul rând) românească. E posibilă oricum am spune-o o investigație istorică pe o asemenea temă prin simplul argument că deși morțile noastre pot să se întindă în viitor, explicația pentru ele-ea vine din trecut⁷. Nici pe departe nu operez cu sentințe la fel cum nici nu cred că epuizez subiectul. În fond, în condițiile unei continue extinderi și hiperspecializări caracteristice oricărei științe «care e cu atât mai mult știință, cu cât servește omul» și care «își câștigă adevărata formă de obiectivitate prin dobândirea de noi cunoștințe» (Alphonse Dupront) frontierele unui asemenea subiect devin mobile la fel ca și obiectul aflat în centru investigației (moartea).

¹ Edgar Morin, *L'Homme et la Mort devant l'histoire*, Paris, 1955, Geoffrey Gorer, *The Pornography of Death*, *Encounter*, 5, oct. 1955, p. 49-55, Philippe Ariès, *Omul în fața morții*, București, 1996, p. 363-423, Idem, *Essais sur l'histoire de la Mort en Occident du Moyen Âge à nos jours*, Paris, 1981, p. 177-210.

² Philippe Ariès, *Omul...*, p. 440, Elisabeth Kubler-Ross, *On Death and Dying*, New York, 1969.

³ James J. Farrell, *Inventing the American Way of Death*, Philadelphia, 1980, p. 222-224, Vladimir Jankelevitch, *Tratat asupra morții*, Timișoara, 2000.

⁴ Vladimir Jankelevitch, *op. cit.*, p. 24-34.

⁵ Hervé Couteau-Begarie, *Le Phénomène Nouvelle Histoire. Strategie et ideologie des nouveaux historiens*, Paris, 1983, p. 43-56.

⁶ Paul Ludwig Landsberg, *Eseu despre experiența morții urmat de problema morală a sinuciderii*, București, 1992, p. 25-37.

⁷ James F. Farrell, *op. cit.*, p. 4.

Din capul locului și pentru a fluidiza analiza noastră este necesar a identifica direcțiile și sensurile de manifestare a interesului legat de analiza atitudinilor în fața morții în spațiul românesc, în mod evident acestea depășind sfera propriu-zisă de investigație din punct de vedere istoric. Și cum istoria dincolo de supozițiile și presuposițiile lansate în legătură cu menirea și finalitatea ei la începutul mileniului III propune un model global de analiză, corelativ mai bine zis, al celor mai diverse atitudini și comportamente umane mai mult sau mai puțin apropiate de prezentul nostru, credem că este posibil o dezvoltare și pe viitor a unui asemenea problematici vizând cercurile concentrice iscate în jurul morții prin instrumentul specific discursului istoric plusat intrinsec de un discurs interdisciplinar.

În atare condiții, propunem sau constatăm existența a două direcții de abordare a atitudinilor în fața morții în spațiul românesc: pe de o parte, o abordare istorică, iar, pe de altă parte o abordare neistorică. Prima direcție încorporează patru elemente care se circumscriu domeniilor arheologiei, istoriei istoriografiei (în special axată pe omiletica funebră care de fapt este o sursă), demografie istorică și istoria mentalităților colective. Cea de a doua direcție cuprinde un discurs etnografic și unul asumat de istoricii literari care se ocupa de o asemenea «temă necuviincioasă» (Michel Vovelle). Desigur acesta fracturare nu are cum să fie totală și nici nu se poate susține de la un moment dat, întrucât, chestiunile circumscrie unei evaluări a comportamentului/atitudinii în fața morții supusă analizei să zicem, din punct de vedere istoric (și în special cel din punct de vedere a istoriei mentalităților colective) va presupune o solidificare în interiorul discursului a unor direcții multiple dintre cele enunțate. De pildă, a analiza prin acesta cheie o atitudine înregistrată asupra morții într-un interval să zicem, cuprins între secolele XVIII – XX presupune automat identificarea tuturor palierelelor posibile de manifestare de la un discurs religios (inclusiv omiletica), laic (înțelegând aici și cel literar) la unul tradițional (într-o mare măsură folcloric) sau de la un aspect cantitativ (rol esențial evoluția demografică) la unul calitativ într-o anchetă evident serială⁸.

O discuție fie și ea restrânsă în astfel de termeni alunecă în primul rând, înspre un alt domeniu esențial al decriptării din punct de vedere științific (istoric) : sursele și metodele utilizate și utilizabile iar ,de aici, pornind înspre interpretările care vin și au reconstituit o imagine acceptabilă sau nu legată de moarte și toate elemente aferente ei în timp. Așadar, dificultatea se înregistrează în ambele direcții enunțate, fiecare având un specific și spun asta întrucât este un truism faptul că de pildă, există surse și metode specifice pentru a investiga moartea și felul în care era acceptată să zicem în secolul VI î.Hr. sau în secolul XX ori cum este reflectată în folclor sau documentele oficiale. În domeniul arheologiei în spațiul românesc preocupările au fost constante și nu foarte puternic modificate în decursul ultimei jumătăți ale secolului XX. Acest lucru se explică prin aceea că de pildă, necropolele ca și material de investigație sunt unele dintre cele mai importante surse arheologice utilizate într-o astfel de muncă fiind în general contexte arheologice nederanjate, deși pot capăta forme diverse (plane sau tumulare). În realitate, există și aici o diversitate de nuanțe și direcții circumscrie epocii/perioadei avute în vedere de la proto- și preistorie, la perioada antichității clasice sau începutul Evului Mediu (necropole, câmpuri de urne, morminte de războinici, rit și ritual funerar - ce încorporează și sacrificii sau ofrande până la cimitire medievale de obicei plasate în jurul bisericilor). Ceea ce putem însa remarca este faptul că, din punct de vedere cantitativ, lucrările și studiile apărute în ceea ce privește arheologia sunt cele mai numeroase, în general analiza lor focalizându-se pe o abordare tipologică și/sau comparativă⁹ și, de puțină vreme, chiar pe noile direcții (pentru istoriografia românească) a

⁸ Hervé Couteau -Begarie, *op. cit.*, p. 114-127.

⁹ Valeriu Sârbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, Ioan Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, cap.VII, Ioan Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1980, Vladimir Dumitrescu, *Monografia arheologică a necropolei de incinerare de la Cârna*, București, 1974, Gheorghe Cantacuzino, *Necropola preistorică de la Cernica și locul ei în neoliticul românesc și european în lumina ultimelor descoperiri arheologice*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, București, p. 379-397, Iuliu Paul, *Necropola tracică de la Vințul de Jos-Sibișeni*, în *Symposia Thracologica*, 1, Craiova, p. 10-11, I. Nemeti, *Necropola hallstattiana de la Sanislău*, în *Satu Mare*, II, 1972, p. 121 – 149, Alexandru Vulpe, *La necropole tumulaire gete de Popești*, în *Thraco – Dacica*, I, 1976, p. 217-226, E. Tudor, *Morminte de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, București, p. 517 – 526, Valeriu Sârbu, *Sacrifices humains et pratiques funeraires insolites dans l'aréal thrace du Hallstatt et du La Tène*, în *Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumponice*, Tulcea, 1997, p. 193-222, Aurel Rustoiu, *Observații privind înmormântările tumulare din Dacia preromană*, în *Studii de istorie a Transilvaniei* (ed. Sorin Mitu, Florin Gogâltan), Cluj Napoca, 1994, p. 33-37, A. D. Alexandrescu, *La necropole gete de Zimnicea*, în *Dacia*, N. S., 1980, p. 19-129, Adrian Andrei Rusu, *Ciitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 91-333 et alii.

școlii de la Annales¹⁰ sau alte metode novatoare de investigație (antropologie fizică – un soi de demografie pe baza materialelor găsite – schelete umane – în siturile arheologice propriu zise). Din păcate, marele dezavantaj care se înregistrează la acest nivel este acela că temporal aria de investigație dezvăluită prin săpăturile arheologice este în general una îndepărtată de timpurile noastre și, în atare conditii, puțin acceptabilă în a căuta și găsi în ea o explicație a unor reacții contemporane față de moarte desi, încercări de acest gen nu lipsesc cu desăvârșire.

Cea de a doua componentă a primei direcții de abordare (istorică) a atitudinii în fața morții în spațiul românesc, omiletica – istoria istoriografiei, va capăta un specific aparte întrucât ea se constituie în primul rând ca și sursă de analiză. Având avantajul că în timp este mai apropiată de contemporaneitate într-o analiză care caută să aibă în centrul retorica discursului funebru se pot identifica două paliere unul oficial (prescris – rol esențial omiletica) și celălalt neoficial cuprinzând testamente, inscripții tombale, bocete – folclor religios circumscris morții¹¹. Astfel, ca și surse în omiletica funebră se pot identifica preocupări din secolul XVII (Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de Aur*, 1683 - concentrat pe *memento mori*)¹² accentuate și diversificate în secolele XVIII-XIX. Analiza făcută în spațiul românesc unor asemenea surse s-a orientat în principal pe secolele XVII-XVIII (în special au fost studiate din punct de vedere lingvistic – monumente de limbă și mai redus ca și impact, influențe, deformări sau adăugiri pe diverse niveluri)¹³ și mai puțin pe secolul XIX, unde asemenea surse alături de altele nu sunt nici măcar inventariate. Desigur, analiza care trebuie făcută unor astfel de surse este necesară a fi investigată în primul rând, din punct de vedere comparativ cu atingerea la alte posibile zone și medii de interferență, atât pe un plan să zicem extern cât și pe unul intern, în aceeași notă enunțată mai sus. Pentru ultima direcție, va fi edificatoare o analiză de acest gen dacă avem în vedere faptul că Transilvania era un mediu multietnic și multiconfesional prin definiție, unde coexistă în cazul românilor ardeleni un discurs ortodox și unul greco-catolic, la care se pot adăuga alte influențe provenind, să zicem, din același spațiu, deși nu e obligatoriu, de inspirație să zicem protestantă. Totodată, nu trebuie uitat faptul că omiletica este doar o sursă ce, în mod obligatoriu, trebuie combinată cu altele posibile și într-o asemenea direcție care va presupune atingerea și a altor zone (sentiment religios decantat pe varii niveluri – sex, elită, mase, pietate religioasă, religie populară, mortificare a trupului etc.) va rezulta un algoritm de cercetare capabil a decodifica un comportament în fața și în jurul morții.

¹⁰ Valeriu Sârbu, Gelu Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997.

¹¹ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj Napoca, 1997, p. 166-194.

¹² Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de Aur*, (1683), ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, București, 1984, Antim Ivireanu, *Didahii*, (1683), ediție Constantin Erbiceanu, București, 1888, Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, (1723), postfață și bibliografie Magdalena Popescu, București, 1986, cap. XIX, Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, (*Sâmbăta – 1746*), prefață: Iacob Mârza, glosar, notă asupra ediției Mihai Alin Gherman, transcrierea textului, note: Ioan Gabor, ediție îngrijită, cuvânt introductiv, rezumat, bibliografie selectivă, indici: Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000, p. 51-53 (despre iad), p. 55-56 (despre purgatoriu), p. 85-90 (despre mântuire), Samuil Clain, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784, Petru Maior, *Protopopadichia* (ms. 1795), ediție îngrijită, studiu introductiv, note, glosar, indici, bibliografie selectivă: Laura Stanciu, prefață: Pompiliu Teodor, Alba Iulia, 1998, *passim*, Idem, *Predici sau învățături la toate Duminicile și Sărbătorile anului*, Editate acum întâia dată cu litere latinești, după ediția din Buda dela 1811 de Dr. Elie Dăianu, Cluj, 1906, Idem, *Didahii adeca învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*, Buda, 1809, Idem, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809, Georgie Meteșu, *Cuvântări Funebrale și Ertăciuni la Oameni morți dupa toată sexulu dela Mitropolitu injosu (...)*, Sibiu, 1870, Ioanu Papiu, *Cuventari Funebrali seau La Casuri de Moarte*, Gherl'a, 1875, Titu Vespasianu Gheaj'a, *Anghir'a crestina seu cuventări funebrali pentru diferite casuri cu privire la etate, secsu și starea sociale*, Sibiu, 1875, Justinu Popfii, *Preparatiunea Trupurilor Morților pentru inmortentare. Studiu Liturgicu Fragmentu dein unu tratatu mai lungu despre inmormentarea crestina dupa ritulu orientalu*, Gherl'a, 1877, Aronu Boca dein Velcheriu, *Lacrami, Adio si Declamari Funebrali. Panorama lunei trecatoria sau Versuri, Ertaciuni si Declamari la inmormentarea omenilor de tota starea si rangulu. Manual pentru Preoti, Invetiatori, Cantori si totu omulu, care doreste a cunoste valoarea acestei lumi trecatoria*, Sibiu, 1880, Dr. Stefan Pop, *Toleranza bisericasca la îngroparea eterodoxilor*, Jezvin, 1907, Nicolae Bălan, *Îndrăzniți, eu am biruit lumea*, Sibiu, 1915, (predici din timpul primului război mondial) et alii.

¹³ George Tulbure, *Propovedaniile lui Samuil Clain și Petru Maior – sau dublu plagiat binecuvântat*, în *Răvașul*, VI, 13-18, Cluj, 1908, Gheorghe Comșa, *Istoria predicii la români*, București, 1921, Ioan Georgescu, *Un izvor literar al lui Petru Maior: Paolo Segneri, Quaresimale*, în *Studii italiene*, VIII, 1940, București, p. 13-22, Nicolae Brînzeu, *Omiletica modernă*, în *Semanătorul*, Lugoj, tom. 2, 1944, Maria Protase, *Opera omiletică a lui Petru Maior*, în *Mitropolia Ardealului*, XVIII, 1-2, 1973, Laura Stanciu, *Omiletica lui Petru Maior între Baroc și Iluminism*, în *Caietele David Prodan*, III, Cluj Napoca, 2000 (sub tipar), Doru Radosav, *op. cit., et alii*.

Vom trece la cea de a doua direcție de cercetare a morții în spațiul românesc, abordarea din punct de vedere neistoric, benevol sărind deocamdată peste ultimele două compartimente ale primei direcții care cred trebuie analizate separat. Cum precizăm și mai la începutul articolului, fracturarea care am propus-o pe cele două direcții nu se poate de la un moment dat susține dar, în cazul istoriografiei românești, unde interdisciplinaritatea într-o anumită perioadă a fost un deziderat ce masca mai degrabă o superficialitate¹⁴ (înainte de 1989) și, pe urmă mai mult, a fost declarată decât aplicată, dincolo de modele occidentale novatoare (etnoistorie spre exemplu) – după 1989, ea este din păcate posibilă. Aici mai intervine un element esențial pe care istoricul în imensitatea «teritoriului» său (Emmanuel Le Roy Ladurie) trebuie să-l aibă în vedere, pentru a înțelege mult mai bine dificultatea încercării de a include în preocupările sale și aceste două discursuri asumate de etnografi și istoricii literari pe tema morții: specificul/ponderea fiecăruia din cele două demersuri paralele discursului istoric și importanța lor. Mircea Eliade într-o lucrare a sa, pornind de la ideea că înveți despre moarte numai de la oamenii care au cunoscut-o fără să moară, care au cultivat moartea, care s-au întreținut cu ea lungile secole de așteptare, ajungea la concluzia că un om ce moare într-o legendă prețuiește mai mult din punct de vedere al cunoașterii decât toți eroii care mor în toate romanele moderne¹⁵. Astfel, în spațiul românesc, tributari unui discurs romantizat, s-a vorbit și se vorbește de așa numita moarte mioritică influențată de un discurs folcloric, unii nesfîindu-se să suprapună clasică schema a lui Philippe Ariès, cu primul său timp, moartea domesticită¹⁶, peste acest fel de a muri românesc! Analiza pe asemenea direcție istorică nu s-a făcut, în schimb, din punct de vedere al analizei etnografice, preocupările s-au manifestat încă din secolul XIX prin autori deveniți clasici între timp¹⁷ și continuate în secolul XX¹⁸. Din păcate, acestea lasă impresia unui imobilism înregistrat din cele mai vechi timpuri pe nivelul cel mai mare, numeric vorbind în spațiul românesc. Desigur, este evident că despre cei care nu știu scrie scriu cei care o pot face și așa avem de a face cu puternice deformări dar pentru o perioadă să zicem cuprinsă între secolele XVIII-XX cel puțin, există surse care pot reconstitui un asemenea discurs și comportament al celor mulți față de moarte¹⁹. În principal, aici trebuie să se impună ca și regulă un demers pluridisciplinar. În mod similar, istoricii literari s-au cantonat pe propriul teren lăsând prea puțin în urmă lucrări care să iasă din corsetul autorului sau curentului avut în vedere chiar dacă acestea erau tangențiale cu o anumită problematică axată pe moarte. Ori, este evident că dacă într-o anumită perioadă preocupările literare (dramaturgie, poetică, estetică) sunt sau au în centru ca reprezentare moartea, acestea exprimă un anumit mod de percepție a acestui eveniment care, obligatoriu trebuie văzut într-un context mult mai amplu în care discursul literar este doar un segment. Ca să ne limităm la un singur exemplu, putem observa în cazul romantismului o cultivare asiduă a stărilor macabre și exotice, în multe dintre acestea²⁰, moartea fiind

¹⁴ Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, București, 2000, p. 54-55.

¹⁵ Mircea Eliade, *Fragmente nefilosofice*, în *Arta de a muri*, ediție îngrijită, selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache, prefață de Petru Ursache, Iași, 1993, p. 232-234.

¹⁶ Philippe Ariès, *Omul...*, vol. II, p. 424-427.

¹⁷ Ladislaus Basilius Papp (Vasilie Pop), *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebejis dacoromanorum sive hodiernorum valachorum*, Viennae, MDCCCXVII, Theodor Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, 1882, Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892.

¹⁸ Mihaela Bacou, Ioanna Andreesco, *Mourir à l'ombre des Carpathes*, Paris, 1986, V. Adăscăliței, *Jocul și cântecul de priveghi în județul Vaslui*, în *Studii și comunicări de etnologie*, VIII, București, 1994, p. 27-48, Lucia Berdan, *Moartea ritualică și a doua naștere*, în *Tradiția românească*, Câmpulung Moldovenesc, I, 3, 1992, p. 17-21, Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 446-496, cap. *Repertoriu funebru*, Nicolae Bot, *Rituri funerare: vechime și semnificație*, în *Anuarul de folclor*, III-IV, București, 1983, p. 36-59, Ion H. Ciubotariu, *Aspecte ale ceremonialului funerar în Moldova*, în *Anuarul de folclor*, V-VII, București, 1987, p. 249-265, Vasile Crețu, *Cântece ceremoniale de înmormântare din Banat*, în *Folclor Literar*, IV, Timișoara, 1977, p. 265-267, Elena Voronca Niculiță, *Datini și credințe ale poporului român*, Cernăuți, 1903, Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi*, București, 1999, Gail Kligman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, 1998 et alii.

¹⁹ De pildă, bocetele încep să fie adunate sau încep să fie scrise de către unii autori asemenea producții influențate evident de modelul tradițional

²⁰ Albert Beguin, *Sufletul romantic și visul. Eseu despre romantismul german și poezia franceză*, București, 1970, p. 517-528, Maximilien Radwin, *Romantisme et Satanisme*, Paris, 1927, Vera Călin, *Romantismul*, București, 1975, p. 119-164, 189-250, Edgar Papu, *Existența romantică. Schiță morfologică a romantismului*, București, 1980, Georges Poulet, *Trois essais de mythologie romantique*, Paris, 1971, Paul van Tieghem, *Le mouvement romantique*, Paris, 1921, Tudor Vianu,

un soi de punct nodal exprimând o mentalitate specifică sau o viziune aparte asupra lumii. Deși, alături de clasicism, romantismul este «un timp ideal, inexistent în stare genuină, reperabil doar în analiza în retortă»²¹ (George Calinescu) este posibilă o investigație pe diverse paliere dusă să zicem în domeniul literar, politic, cotidian și implicit mental circumscris acestui curent. Provoacă o mutație decisivă în registrul imaginar, de la antiteză la eufemizare, romantismul a determinat astfel, într-o inversiune mult mai largă, apariția «morții frumoase» (reperată și de Phillipe Ariès) care se regăsește și la o serie de poeți romantici români (Dimitrie Bolintineanu, Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu *et alii*). Ori, analiza acestor nuanțe a fost făcută de către istorici literari (inclusiv la nivelul influențelor) limitați în majoritate în propriul fiec²². Așadar, prea puține sunt legăturile subliniate de istoricii literari față de o nouă percepție mult mai generală a morții în romantism deși romantismul este până la urmă o stare de spirit care afectează un ansamblu, nu un cerc doar de creatori. Desigur și aici între diferitele straturi ale societății sunt ritmuri diverse dar, de cealaltă parte, și anume în breasla istoricilor, investigația a fost făcută în propria curte (romantism politic), cele două demersuri devenind astfel mai mult paralele deși există unele excepții²³. De pildă, dacă se citește într-o altă lumină²⁴ discursul revoluționar de la 1848/1849 din Transilvania, se remarcă uzitarea de către locuitori în aparatul lor argumentativ discursiv, într-o proporție destul de mare, a unei alt fel de morți frumoase, puțin analizată de Phillipe Ariès: moartea eroică. Este totuși evident pentru orice analist al romantismului că asemenea percepție a morții se integrează în componentele curentului ... De aici analiza poate fi lărgită și dusă pe o perioadă de timp mult mai vastă.

În sfârșit, ultimele două componente ale abordării istorice a problematicii morții în spațiul românesc, cea a demografiei istorice și cea a istoriei mentalităților colective, merită cu prisosință o discuție separată. Acest lucru se susține atât prin interferarea celor două²⁵, cât și prin faptul că ambele prin natura investigației lor au ca și o preocupare constantă și am zice (indiferent de afirmația forțată care ar putea să pară) obligatoriu interesul față de moarte. Astfel, demografia istorică utilizează din plin chestiunile indirecte circumscrise morții de la mortalitate (inclusiv cea infantilă – care de pildă scade dramatic speranța de viață în spațiul românesc în secolul XVIII la 30 de ani²⁶!), la speranța de viață, impactul epidemiilor, calamităților sau catastrofelor naturale. În general, analiza, din acest punct de vedere, a fost și ea cantonată pe un teren propriu, fără legătura normală care ar fi trebuit să apară cu istoria mentalităților colective. Totuși, după 1989 abordările de acest gen și-au făcut treptat loc într-o restituire normală și mult mai edificatoare²⁷.

Unul dintre corifeii școlii de la Annales²⁸, Lucien Febvre, considera că istoria mentalităților colective este extrem de seducătoare, dar înspăimântător de grea, pe aceeași traiectorie înscriindu-se și

Romantismul ca și stare de spirit, în *Clasicism, Baroc, Romantism*, București, 1964, *Omul Romantic*, volum coord. de Francois Furet, Iași, 2000 *et alii*.

²¹ George Călinescu, *Clasicism, baroc, romantism*, în *Principii de estetică*, București, 1968, p. 343-357.

²² Elena Tacciu, *Mitologie romantică*, București, 1973, Irina Petraș, *Știința morții. Înfrățiri ale morții în literatura română*, Cluj Napoca, 1995, p.79-95.

²³ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972.

²⁴ Marius Rotar, *Spații mentale. Spații discursive într-o ipostază a discursului revoluționar de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Identitate și alteritate*, III, Cluj Napoca, 2001 (sub tipar).

²⁵ De exemplu ambele au fost puternic cultivate de școala de la Annales.

²⁶ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, p. 118.

²⁷ Paul Binder, *Epidemiile de ciumă în Transilvania. Secolul al XVIII-lea (1709-1795)*, în *Retrospective medicale. Studii și documente*, ed. Gheorghe Brătescu, București, 1985, Toader Nicoară, *Variații climaterice și mentalități colective*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII-VIII, 1986, p. 254-264. Idem, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorii epocii moderne (1700-1830)*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p. 152-164, Paul Binder, Paul Cernovodeanu, *Cei patru cavaleri ai Apocalipsului*, București, 1992, Ofelia Hossu, *Holera din 1872-1873 în Transilvania. Atitudini și comportamente în timpul epidemiei*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, coord. Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară, III, Cluj Napoca, 1998, p. 283-301, Ioan Bolovan, *Considerații privind anii 1848-1849 din punct de vedere demografic (cazul Transilvaniei)*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj Napoca, 1996, 35, p. 373-381 *et alii*.

²⁸ Pentru configurația, evoluția, cele 3 etape ale curentului, domeniile lui vezi Peter Burke, *The French Historical Revolution*, Cambridge-New York, 1990, André Burguière, *Historie d'une histoire: Naissance des Annales*, în *Annales E.S.C.*, 6, 1979, p. 1347-1359, Hervé Couteau-Begarie, *op. cit.*, *Faire de l'histoire*, coord. Jacques Le Goff, Pierre Nora, vol.

reflecțiile lui Jacques Le Goff²⁹ (mentalitățile - istorie ambiguă, căreia dacă i se vor oferi instrumente și metode adecvate va putea trece de cealaltă parte a oglinzii) sau Philippe Ariès (istoria mentalităților colective – mereu regresivă și progresivă). Nu intenționăm să facem aici o apologie a abordărilor prin prisma acestui gen de a scrie istoria, ci să analizăm ceea ce s-a realizat în istoriografia românească prin cheia oferită și desăvârșită prin cea de a treia generație a istoricilor aparținând «istoriei noi». Ca și o concluzie care s-ar putea trage referitoare la preocupările influențate de acest curent istoriografic care a încorporat în acel deziderat al istoriei totale³⁰ investigarea atitudinilor în fața morții este suficient să pomenim doar o serie de istorici francezi ca și Philippe Ariès, Michel Vovelle, Francois Lebrun, Pierre Chaunu sau Robert Favre ce au investigat moartea în spațiul occidental lăsând în urmă lucrări de o certă valoare atât în ceea ce privește sursele și metodele uzitate cât și concluziile la care au ajuns³¹. Eu cred că în întreaga abordare a fenomenului morții istoria nouă a oferit cel mai constant interes și una dintre cele mai curajoase investigații posibile ale unui alt mod de a înțelege realitatea trecută sau de a suprapune o istorie-problemă peste cea mai dificilă problemă care există în viața omului sau oamenilor: moartea (pertinente sunt aici reflecțiile lui Vladimir Jankelevitch față de dificultatea care o presupune «gândirea morții» pentru ființa împinsă astfel să mediteze asupra unei dimensiuni incompreensibile totuși: neființa).

Realizate într-o perioadă destul de timpurie, contactele istoriografiei românești cu școala de la Annales³² nu au fost cultivate constant în a doua jumătate a secolului XX. Explicațiile sunt multiple și vom prezenta pe scurt aici câteva, dat fiind faptul că dacă în Occident sub influența acestei paradigme interesul față de moarte a fost și este constant (în ciuda unor direcții care proclamă sfârșitul acestui curent) istoriografia românească de o asemenea factură a rămas evident în urmă (desincronizare³³). Astfel, putem proceda la o secționare într-o perioadă de dinainte de 1989 și una de după, care s-ar întinde până astăzi.

În fond, aici vom vorbi despre închiderile și deschiderile istoriografiei românești³⁴ în epoci sau domenii intens specializate și, pe de altă parte, tot înainte de 1989 de ceva mult mai grav și anume acceptarea ca studiul/cercetarea istoriei să se supună comandamentelor politice devenind o slujitoare a regimului comunist. Această ultimă direcție a aruncat o umbră de suspiciune ce planează până azi asupra comunității istoricilor (desigur, există și excepții – istorici, lucrări și cercetări istorice care și-au păstrat atunci verticalitatea). Astfel, există trei stadii ale istoriografiei românești în perioada comunistă, primul de mobilizare (până în 1960) la valorile marxism-leninismului (dar nu la varianta clasică ci, mai degrabă, la o vulgată proprie), relaxare (o liberalizare relativă până în 1971) și, în fine,

I-III. Paris, 1974, Jacques Le Goff, *La nouvelle histoire*, Paris, 1979, Traian Stoianovich, *French Historical Method. The Annales Paradigm*, Ithaca and London, 1976 et alii.

²⁹ Jacques Le Goff, *Les Mentalités. Une histoire ambiguë*, în *Faire de l'histoire*, p. 106-127.

³⁰ Hervé Couteau-Begarie, *op. cit.*, p. 92-100.

³¹ Pe lângă lucrările lui Philippe Ariès se mai pot cita Michel Vovelle, *Mourir Autrefois*, Paris, 1974, Idem, *La Mort en Occident de 1300 à nos jours*, Paris, 1983, Francois Lebrun, *Les Hommes et la mort en Anjou, XVII-e et XVIII-e siècles*, Paris, 1971, Pierre Chaunu, *La Mort à Paris au XVI-e, XVII-e, XVIII-e siècles*, Paris, 1975, Robert Favre, *La Mort dans la littérature et pensée française au siècles des Lumières*, Lyon, 1978, John McManners, *Death and the Enlightenment. Changing Attitudes to Death among Christians and Unbelievers in Eighteenth Century France*, Oxford University Press, 1981, Peter Metcalf, Richard Huntigton, *Celebration of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual*, Cambridge University Press, 1991 et alii.

³² Gheorghe Brătianu, *Un savant et un soldat: Marc Bloch (1886-1944)*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, XXIII. București, 1946, Lucian Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des Annales. Quelques interférences*, în *Analele Universității București*, XXVIII, București, 1979, p. 31-41, Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu și spiritul Analelor. Analogii, sincronisme și convergențe*, în Idem, *Istorici români și problemele istorice*, Oradea, 1993, p. 68-92.

³³ Alexandru Florin Platon, *Despre desincronizarea discursului istoriografic*, în *Xenopoliana. Buletinul Fundației Academiei A. D. Xenopol din Iași*, I, 1-4, Iași, 1993, p. 41-46.

³⁴ Liviu Antonesei, *Închiderea și deschiderea istoriografiei*, în *Xenopoliana*, nr. citat la nota precedentă, p. 5-10, Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj Napoca, 1996, p. 30-39, Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 31-43 (se vorbește despre receptarea superficială a marxismului, despre naționalismul care a înlocuit treptat marxismul ca și cadru conceptual, izolarea istoriei față de alte discipline și primatul istoriei politice înainte de 1989 printre altele).

promovarea naționalism-comunismului de inspirație ceaușistă (până la evenimentele din 1989)³⁵. În toată această tevatură, care ne amintește de la un moment dat de un celebru roman al lui George Orwell unde exista un așa numit Minister al Adevărului (1984) avem de a face cu o politizare excesivă a scrisului istoric dublată de o limitare a direcțiilor proprii zis de investigație istorică³⁶. Ce mai rămânea dintr-o posibilă analiză a morții prin cheia istorică? Câteva studii răsfirate³⁷ în ciuda chiar a unei întâlniri cu câțiva dintre corifeii școlii de la Annales prin anii '70 la București³⁸ sau a unor istorici români care au căutat cu asiduitate să cultive noile direcții³⁹.

Cred că una dintre explicații este aceea că până la urmă regimul comunist era unul care oculta moartea, care nu putea avea loc într-o societate de tip nou și, cu atât mai puțin, nu încăpea între preocupările omului nou. Istoriografia căpăta, din păcate, aspectul unei fizici mecaniciste, menite a reliefa o existență continuu romantizată de lupte necurmăte pentru independență, unitate și altele de felul acesta ale poporului român. Nu se putea «muri» în asemenea ecuație nici în acel prezent, dar nici într-un trecut aflat în centrul investigației de tip triumfalist.

După 1989, situația, în mod evident, s-a schimbat dispărând înregimentarea politică a istoriei în ciuda unor reacții născute și extinse la nivelul unei țări întregi, în unele momente, dând impresia că istoria poate deveni un fel de talk-show televizat «omniscient» la toate nivelurile societății românești (a se vedea pe această direcție polemicile în jurul manualelor de istorie sau a lucrărilor lui Lucian Boia apărute după 1989⁴⁰). Relațiile întrerupte mai ales în ultimul deceniu al regimului comunist, cu Occidentul s-au reluat dar, în ceea ce privește istoria mentalităților colective axată pe problematica morții, ceea ce izbește din primul moment sunt destul de puținele studii publicate, regășibile în *Bibliografia Istorică a României* cuprinsă pe perioada 1989-1999⁴¹. Desigur, orice studiu sau capitol din vreo lucrare științifică istorică care se focalizează pe asemenea tematică este un câștig dar, din păcate, unele dintre acestea pot fi citate în sens invers și anume cum nu trebuie făcută o astfel de reconstituire⁴². Și atunci deși, de pildă, Andrei Pippidi vorbea într-un context mult mai larg de o pseudoreformă a istoriografiei românești după 1989, ea se poate extinde și la acest nivel⁴³. Discuția este însă mult mai amplă circumscrisă unui discurs istoric în tranziție cum este cel românesc⁴⁴: fără a stăpâni un minimum de metodologie pe o atare direcție, fără a cunoaște lucrări esențiale (clasice) apărute în Occident pe tema morții, fără a realiza (ceea ce este nevoie în primul rând) o identificare/inventariere corectă a surselor legate de moarte, fără a se examina critic ceea ce s-a scris în

³⁵ Schema deși este puțin cam generală a fost propusă de Keith Hitchens, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Romania*, în *The American Historical Review*, 97, 4, October 1992, p. 1071-1079.

³⁶ Vezi printre alte lucrări clasice pe tema totalitarismului (Hannah Arendt, Raymond Aron et alii) lucrarea lui Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată (A theory of Democracy Revisited)*, Chartham House Publishers, Inc., 1987), Iași, 1999, cap. *Ce nu este democrația*, p. 185-193 (*Totalitarism*).

³⁷ Printre extrem de puținele articole/studii se număra de pildă Alexandru Elian, *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, București, 1956, p. 331-341 în pofida faptului că spre exemplu Nicolae Iorga a publicat o serie de documente legate de discursul funebru, *Cuvântări de înmormântare și pomenire*, Vălenii de Munte, 1919.

³⁸ Vezi o serie de comunicări susținute de Alphonse Dupront, George Duby, Francois Furet publicate în *Revue Roumaine d'Histoire*, 3, 1970, p. 381-403, 451-458, 503-512.

³⁹ Alexandru Dușu, ca formație filolog, sau, de la un anumit moment dat, Lucian Boia, sau diferite articole de întâmpinare a curentului

⁴⁰ Printre acestea se numără *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997 sau alte lucrări coordonate de el: *Mituri istorice românești*, București, 1995, *Miturile comunismului românesc*, vol. I-II, București, 1995-1997 et alii.

⁴¹ *Bibliografia Istorică a României*, bibliografie selectivă, autori Felicia Hristodol, Gheorghe Hristodol, Stelian Mândruț, Simona Nicoară, Lucia Turc, vol. VIII-IX, București-Cluj Napoca, 1996-2000, p. 80-82 (pentru vol. VIII) și p. 105-111 (pentru vol. IX).

⁴² Investigația de acest gen nu trebuie să povestească ceea ce se găsește în surse, ci să analizeze mai degrabă într-un soi de arheologie menită a decodifica reprezentările modificabile în timp. Astfel, istoricul nu trebuie să se cantoneze în perioada care o investighează conștient de riscul la care se expune prin credința că, mă rog, ceea ce are în vedere comportă sau nu o originalitate. Sursele trebuie să fie cât mai diverse, analizate comparativ și serial.

⁴³ Andrei Pippidi, *Pseudoreforma istoriografiei românești*, în *Xenopoliana*, VI, 3-4, Iași, 1998, p. 118-128.

⁴⁴ Alexandru Zub, *Discurs istoric în tranziție. În căutarea unei paradigme*, Iași, 1998, Cristian Troncotă, Doru Bratu, *Istoriografia în tranziție*, Iași, 1996, Bogdan Murgescu, *op. cit.*

alte părți și a nu se adapta întrutotul unor realități românești diferite de acel tipar, fără a nu considera orice critică drept un afront personal cum se întâmplă în mediile de cercetare/universitare ultrasensibile românești, fără a renunța la o critică «occidentală» asupra unor realizări românești, ce ascunde o încercare de sufocare a noilor direcții⁴⁵, fără a analiza comparativ nu cred că există vreo șansă în a se realiza ceva consistent. Aceasta se întâmplă cu atât mai mult cu cât același Mircea Eliade definea atât de sugestiv moartea indirect demonstrând că în jurul ei orice reprezentare (cu atât mai incitantă pentru istoric aș adăuga) este posibilă⁴⁶. Mai grav este faptul că oricum am lua-o și oricum am spune-o «meseria istoricului» (Marc Bloch) sau munca lui se bazează pe o continuitate/sucesiune în investigație care presupune inevitabil un soi de ajutor sau ducere mai departe a ceea ce a fost început deja.

Dincolo de aciditatea noastră se cuvin remarcate meritele unor studii sau capitole dintr-o serie de lucrări curajoase și, ca să dăm câteva nume, nu vom putea omite pe Ștefan Lemny, Toader Nicoară, Andrei Pippidi, Violeta Barbu sau Mihaela Grancea, alături de alții într-o selecție evident subiectivă operată⁴⁷. O altă observație este aceea că în acest domeniu dacă analizăm perioadele avute în atenție de către «thanatologii» români (termen impropriu totuși neexistând în spațiul românesc încă vreo lucrare științifică – istorică – axată doar pe asemenea direcție) reiese un dezzechilibru evident între secolele avute în vedere (critică de altfel adresată întregii școli de la Annales). Dacă secolele XVII-XVIII sunt mai bine reprezentate (cu observația că în general analiștii fenomenului merg și construiesc, din păcate pe același surse) pentru secolele precedente și, mai ales, pentru secolele XIX-XX situația nu este prea roză⁴⁸. Acesta este totuși un paradox întrucât secolele XIX-XX sunt mult mai bine reprezentate ca și surse iar discursul care invocă lipsa acestora escamotează în fapt lipsuri de altă natură la nivelul istoricului. Toate aceste chestiuni vin să infirme ipoteza lansată de Bogdan Murgescu care afirma că din cei 1000 de istorici activi în spațiul românesc 10 la sută dintre ei practică o istorie în spiritul școlii de la Annales⁴⁹!

În sfârșit, o ultimă remarcă înainte de a încerca să tragem niște concluzii la acest sumar articol mai merită făcută și anume cea a lipsei unor lucrări esențiale pe problematica morții apărute în Occident (unele și de peste 20 de ani) și din nefericire neregășibile în bibliotecile din România⁵⁰. Așadar, cel care se ocupă de atare temă, unde totul până la urmă poate deveni sursă, inclusiv tăcerile (Michel Vovelle), este pus în situația de cele mai multe ori penibilă de a recurge la tot felul de artificii pentru a da lucrurilor o coloratură rezonabilă.

⁴⁵ Paradoxal inclusiv cercetători tineri sunt criticați deși dacă ne gândim la ceea ce spune Mircea Eliade că tinerii au întotdeauna dreptate prin faptul că, dincolo de originalitate, au curaj nebun să abordeze orice temă, asemenea critică e totuși nejustificată.

⁴⁶ Mircea Eliade, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale. Eseuri de religie comparată*, București, 1997, p. 47-64.

⁴⁷ Dintre aceste abordări, puține totuși, menționăm câteva apărute după 1989: Ștefan Lemny, *op. cit.*, p. 116-132, Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj Napoca, p. 189-224, Idem, *Thanatos în grădinile lui Clio. Moartea și atitudinile în fața morții – obiect al investigațiilor istorice*, în *Studia Universitatis Babeș – Bolyai. Historia*, 1995, 40, 1-2, p. 85-104, Andrei Pippidi, *Vision de la mort et de l'au-dela dans les anciennes sources roumaines*, în *Revue roumaine d'histoire*, 33, 1-2, București, 1994, p. 91-99, Violeta Barbu, *Sic moriemur. Discourse upon Death in Vallachia during the Ancient Regime*, *Revue roumaine d'histoire*, 33, 1-2, București, 1995, p. 101-121, Mihaela Grancea, *Călători occidentali despre atitudinile românești în fața morții (1683-1789)*, în *Identitate și alteritate*, II, Cluj Napoca, 1998, p. 74-85, Iolanda Țighilui, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, București, 1997, p. 225-281, Alina Felea, *Din istoria mentalităților în Țara Moldovei: imaginea morții în societatea urbană (mijlocul secolului XVII – mijlocul secolului XVIII)*, în *Revista de istorie militară a Moldovei*, 1-2, Chișinău, 1999, p. 66-74.

⁴⁸ Marius Rotar, *Proiecții paralele. Proiecții perspectivă în cazuri de moarte transilvănene de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX: o anchetă în patru timpuri*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 2-3, 1998-1999, Alba Iulia, 2000, p. 183-199, Eugenia Bârlea, *Atitudini și comportamente în fața morții în primul război mondial*, referat de doctorat susținut la Catedra de Istorie Modernă, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj Napoca, Iulie, 1998, Zoe Petre, *Adio, scump tovarăș! Schiță de antropologie funerară comunistă*, în *Miturile comunismului românesc*, sub direcția lui Lucian Boia, București, 1998, p. 272-284, Lucian Boia, *Cum să trăim 200 de ani. Eseu asupra mitului longevității*, București, 1999 (tangentială).

⁴⁹ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁰ Ne limităm doar la un singur exemplu: Louis Vincent Thomas, *Anthropologie de la mort*, Paris, 1975.

Dacă ar fi să explicăm titlul acestui sumar articol și să tragem câteva concluzii am spune că istoriografia românească asupra morții se face încă haotic, segmentându-se posibilele interferențe între modurile diverse de abordare, tributară unui refuz existent înainte de 1989 (explicabil și prin faptul că nici marxismului n-a iscat în vreun moment vreo dezbateră și așa avem de-a face cu istorici «reconverțiți» după 1989 sau, mai rău, că nu există o tradiție în acest sens) sau că timida abordare de tip nou se zbate încă în niște dureri ale nașterii multe dintre ele artificial create.

Dar cum moartea indiferent de timp și loc istoric rămâne aceeași și eu ca individ n-o pot gândi decât la viitor (Vladimir Jankelevitch) și n-o pot cunoaște decât dacă li se întâmplă altora nu pot omite cuvintele lui Paul Ludwig Landesberg care arătau încărcătura extraordinară a morții: «fiecare moare de fiecare dată în aproapele care moare de moartea lui proprie». Discursul istoric poate descrie condiția să fie bine făcut (apel la etnografie, sociologie, psihologie, lingvistică sau literatură) acea viziune asupra lumii sau utilaj mental românesc ca inventar al reprezentărilor, modelelor, comportamentelor existente într-un «mod de viață» care va încorpora și un mod de a muri. «Moartea este umbra vieții» spunea Petru Maior într-una din propovedaniile sale și «nimic nu e mai sigur ca moartea și nimic nu e mai nesigur ca momentul venirii sale» cum sunau preambulurile unor testamente românești din secolele XVII-XVIII Totul este să vrei să-i simți poezia deoarece din clipa în care se naște ființa umană este deja destul de bătrână ca să moară (Martin Heidegger).

MARIUS ROTAR

**BETWEEN REFUSE, BIRTH'S PAINS AND NECESSITY OF RENOVATION:
THE ROMANIAN HISTORIOGRAPHY ON DEATH. A SHORT OVERVIEW**

SUMMARY

The present article tries to show and explain in what degree the problematic of death is to be found in the historic discourse (archaeology, historical demography, the history of collective mentalities) and in the non-historic discourse (ethnography, the history of literature) of the Romanian space. One can notice that approaches towards the analyse of death and of the attitude towards death that are researched with the help of various sources and methods are generally parallel and less interdisciplinary approaches. The explication is a certain difference between, let's say, the western historiography and the Romanian one, or the lacking of a methodological instrument that is specific to such an investigation.